

YAHYA KAZVİNÎ'NİN LUBB ET-TEVÂRİH'İNDE SELÇUKLULARLA ALÂKALI BİLGİLER

(Information in Lubb At-Tawarih of
Yahya Qazwini About Saljuqid)

Altan ÇETİN*

Giriş

Eserin Yazarı ve Eser Hakkında

Safevî sarayının ricalinden olan **Yahya b. Abdullatif Kazvinî** (886-962h./1481-1555m.) tarafından kaleme alınan umumî bir İslâm tarihi olan eser dört “kısım”dan oluşmaktadır ki dördüncü kısım **I. Şâh İsmâil** ile alâkalıdır. Bu eser **Şâh İsmâil**'in dördüncü oğlu **Ebû el-Feth Behrâm Mirzâ** için 948h./1541m. senesinde yazılmıştır. Kendisi Kazvin Sünnîlerinin ileri gelenlerinden olduğu için **I. Şâh Tahmasb**'ın hışmına uğramış İsfahan'da tutuklanarak, burada 77 yaşında vefat etmiştir. Müellifin **I. Şâh Tahmasb** için 962h./1554m.de yazdığı **Muhtasar et-Tevârîh** isimli eseri **Lubb et-Tevârîh**'in biraz genişletilmiş hâlidir. Eser, İslâm'dan önceki olaylardan başlayarak Safevîler devrine kadar gelmektedir. Eserin ilk kısmında Hz. Muhammed ve Masum İmamlardan bahsedilmektedir. İkinci kısımda Pişdadiyân, Keyaniyân ve Sasaniler, üçüncü kısımda Hulefâ-yı Raşidîn, Emevîler, Abbâsîler, Tahirîler, Saffarîler, Samanîler, Gazneliler, Gurîler, Büveyhoğulları, Selçuklular, Harzemşahlar, İsmailîler, Karahıtaylar, Moğollar Karakoyunlular, **Akkoyunlular**, Maverâünnehir Özbek Sultanları ve Safevîler bulunmaktadır. Dördüncü kısımda Safevîlere ayrılmıştır. Bu eser bilhassa Safevîlerin ilk devirleri için ayrı bir öneme sahiptir. Eser, 1363 yılında tıpkıbasım olarak Tahran'da neşr olunmuştur. Müellifin ayrıca şairlerin hâl tercümelemleri ile alâkalı 973h./1565m.de kaleme aldığı **Nefâis el-Me'ser** adlı bir eseri de vardır. (Behâr 1369: 258-259); (Sefa 1364: 587); (Nefisî 1344: 354, 384); (Sevâkıb 1380: 31-32); (Storey 1362: 572-577); (Salihî 200: 41); Togan 1985: 214); (Hasanî 2002: 90-92)

* Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

Bu çalışmada, Yahya Kazvinî'nin Lubbet-Tevârih¹ adlı eserindeki Selçuklularla ilgili kısmı (s. 172–188) değerlendirilmiştir.²

YEDİNCİ KISIM

SELÇUKLULAR BAHSİDİR

Onlar (Selçuklu hükümdarları) on dört kişi idiler. Hükümetlerinin süresi 121 yıl(dı). Selçuk oğullarının soyu otuz dört göbek öteden Afrasiyab³'a ulaşır. Selçuk'un dört oğlu vardı. Mikail, İsrâfil, Musa Beygur⁴ ve Yunus. Onların malı çok idi. Türkistan'dan⁵ otlak kıtlığı yüzünden 375h./985-986m. senesinde Maverâünnehir'e geldiler. Buhara ve Semerkand bölgelerine yerleştiler. Bir süre sonra Sultan Mahmud Gaznevî'den Amuderya'yı geçerek Horasan'a gelme izni istediler⁶. Tus Valisi olan Aslan Cazib onlara izin vermeyi maslahata uygun görmedi. Onların sayılarının çok olduğunu ve Horasan'da karışıklığa sebep verebileceklerini söyledi. Sultan bunu kabul etmeyerek onlara müsaade etti. Onlar Maverâünnehir'den Horasan'a geldiler. Nesa ve Baverd çevresine yerleştiler. Mikail'in Tuğrul Bey ve Çağrı Bey adlı iki oğlu vardı. O kavmin lideri oldular. Devlet ve saltanatın izi onların anında belirmiş idi. Horasan halkı onları desteklediler. Sultan Mahmud'dan sonra konularını (hakemlik gerektiren) onların önüne getirdiler. Sultan Mesûd Gaznevî onların üzerine bir ordu gönderdi. Zafer Selçukluların oldu. Sultan Mesûd intikam için Selçukluların üzerine yürümek istiyordu ancak Hindistan tarafında karışıklık çıkınca o tarafa gitti. Horasan emîri olan Subaşı Sultanın emri ile onların üzerine yürüdü. Bu da gidiş ve yenilişlerden biri oldu⁷.

1 Yahya b. Abdullatif Kazvinî, Lubbet-Tevârih, Tahran, 1363.

2 Tercümedeki şiirleri inceleyip düzeltmeler yapan muhterem Doç. Dr. Derya Örs'e ve değerli fikirleriyle katkıda bulunan Prof. Dr. Salim Koca'ya teşekkürlerimi sunarım.

3 Afrasiyab, eski Türk hanlarının bağlandığı efsanevi cedleridir. Alp Er Tunga, efsanevi Türk hükümdarı ve destan kahramanı (ö. M.Ö. 623'ten sonra)'dır. Hayatıyla ilgili bilgiler efsanelere dayanan Alp Er Tunga'nın, Türklerin en eski atası olduğu kabul edilen Türk'ün soyundan geldiği iddia edilmektedir. Ayrıca, Divân-ı Lügat it-Türk'te ve Kutadgu Bilig geçen İran destanı Şehname'nin kahramanı Afrasiyab'la aynı kişi olduğu da ifade edilmektedir. Öldürülmesiyle ilgili olan Alp Er Tunga Sagusu, Divan-ı Lügat it-Türk'ün çeşitli yerlerinde örnek metin olarak verilmiştir

4 Yabgu olmalıdır.

5 Burada özellikle kast edilen yer Cend şehridir.

6 Sultan Mahmud, Türkmenlerin başında bulunan Arslan Yabgu'yu 1025 yılında tutuklatıp, Hindistan'daki Kalencer kalesine hapsedmişti. Bundan sonra Türkmenlerin başına Tuğrul ve Çağrı Beyler geçmiştir. Tuğrul ve Çağrı Beylerin liderliğini kabul etmeyen 4 bin çadırılık bir Türkmen kütlesi, Sultan Mahmud'dan aldıkları izinle Horasan'a geçmişlerdir.

7 Tuğrul ve Çağrı Beylerin Gazneliler Devleti ordusu ile ilk karşılaşması 1035 yılında Nesa civarında olmuştur. Gazneliler Devleti ordusunun başında bulunan Hacib Beytoğdu bu karşılaşmada yenilmiştir. Burada bahsedilen ise, Gazneli ordusunun başında Hacib Subaşının bulunduğu ikinci karşılaşmadır.

Sultan Rukn ed-Dîn Ebû Tâlib Tuğrul Bey Muhammed b. Mikail b. Selçuk Nişabur'da idi. 429h./1037/8m. senesinde Gazneli Sultanının yokluğunda tahta oturdu. Sultan Mesûd üç yıl sonra 432h./1040m. senesinde Merv'de Zendekan⁸ sahrasında Selçuklularla savaştı ve yenilmiş olarak Gaznîn'e gitti. Onun yenilgisinden sonra Selçuklular ülkeyi istila ettiler. Halife Kâim (Bi-Emrillah), devrinin büyük âlimlerinden olan Kadı Ebû'l-Hasan Bâverdi (el-Mâverdi?) ile onlara saltanat menşûrunu Horasan'a gönderdi. Daha sonra ülkeyi kendi aralarında bölüştüler. Horasan'ı Çağrı Bey'e verdiler. Tuğrul Bey Irak-ı Acem ve orada ele geçirilen yerleri kendine seçti. –Burada- O'nun merkezi Hemedan'da⁹ idi. Bağdad'ı feth etti ve Halife Kâim'i Besasiri'nin esaretinden kurtardı, böylece Al-i Büveyh (Büveyhiler)'i ortadan kaldırdı. Çağrı Bey 453h./1061m. senesinde Horasan'da vefat etti. Tuğrul Bey, O'nun yerini oğlu Alp Arslan'a verdi. Tuğrul Bey 18 Ramazan 454h./1062/3m. senesi Cuma günü Rey'de vefat etti. Tuğrul Bey iyi yaşayışlı bir sultan idi. Daima beş vakit namazı cemaatle kılar ve Pazartesi-Perşembe günleri oruç tutardı. Her zaman, kendisi için bir ev yaptırmadan önce bir cami yaptırır ondan sonra evin imaretine başlardı. Saltanat süresi 26 yıldır¹⁰. Öldüğünde 70 yaşında idi.

'İzz ed-Dîn Ebû Şucâ' Alp Arslan b. Çağrı Bey b. Mikail'in saltanatı. Heybetli ve gösterişli bir adamdı. Saltanatı zamanında çevre bölgelere seferler düzenledi. Fars'ı Şebankariler'den aldı. Padişah-ı Rum (Bizans İmparatoru) Armanos (Romen Diyojen) ile savaştı ve bir milyon dinar haraç karşılığı ona eman verip, tekrar Rum (Anadolu)'a gönderdi. –Akabinde- Gürcistan seferine çıktı. Gürcistan emirlerinden bazıları esir düştüler ve bazı Müslümanlar öldürüldüler. Esaret halkası yerine kaçmayı tercih ettiler. Türk sultanları içinde Fırat suyunu ilk geçen kişinin Alparslan olduğu söylenmektedir. Ebû Nasr Kündürî babasının veziri idi. Babasının ölümünden sonra Nesa şehrinde onu öldürttü. Başını Nişabur'a gönderdi. Vezirliği meşhur âlimlerden Hâce Nizâmülmülk'e verdi. Son devirlerinde Mavuraünnehir'i ele geçirmek için uğraştı. Bin atlı Ceyhun nehrini geçti. Bu ırmağın kenarında bulunan Berzem Kalesini ele geçirdi. Kale komutanı (kütval) Yusuf Harezmi'yi kaleden dışarı çıkarıp Sultanın tahtının yanına getirdiler. Sultan ondan bazı sözler duydu ve onu tehdit ettiği sırada Yusuf bıçak çekerek sultana doğru yöneldi. Bunun üzerine kendisine çok itimat eden sultan yanındaki askerlerin (gulamân) durdurmak için ona yönelmesini engelledi. Ona üç ok attı ama üçü de isabet etmedi. Sultana yaklaşan Yusuf onu yaraladı. Orada bulunanlar bu yaralanmanın korkusuyla dağıldılar ve Yusuf elinde bıçak olduğu halde dışarı çıktı. Câmi' Ferrâş Nişaburî gürzle (mihkûbî) vurarak onu öldürdü. Sultan da

8 Dandanakan Savaşı.

9 Daha önceleri merkez ilk olarak Nişabur daha sonra Rey şehri idi.

10 Tuğrul bey'in saltanatı 1038 yılı esas alınırsa 23, 1040 yılı esas alınırsa 25 yıldır.

aldığı yaradan ötürü vefat etti. Bu olay 465h./1072m. senesi Rebiü'l-Evveli'nin Salı günü vuku buldu. Alparslan'ın doğumu 421h./1030m. senesinin Cuma gecesi idi. Sultanlık süresi 10 yıl ve altı aydı. Öldüğünde 44 yaşında idi. Kabri Merv'dedir.

Sultan Celâl ed-Dîn Ebû'l-Feth Melikşah b. Alparslan. Babasının ölümünden sonra Nizamülmülk'ün gayretiyle sultan oldu. Talih muvafık ve günler müsaid idi. İran ve Turan ülkelerini tasarrufu altına aldı. Onun hükmü Suriye (Şam) ve Anadolu (Rum)'da câri idi. Emrinde ıktaları ülkenin çeşitli yerlerine dağılmış bulunan 47 bin süvari bulunuyordu. Ulaşılan her yerde özellikle ödemede sıkıntı olmaması için ıktalarböyle dağıtılmıştı.¹¹ İsfahan'ı devletin başkenti yaptı. Hekîmlerden Ömer Hayyam¹² ve Ebû'l-Abbâs Lukerî her zaman yanında bulunurlardı. Avlanmayı severdi. 479h./1086m. senesinde hacca gitti ve yolda pek çok hayır yaptı. Hac yolunun geçtiği çöllerde pek çok evler yaptırdı ve ribatlar inşa ettirdi. Devrinin sonlarında Hâce Nizamülmülk'ü görevinden azl etti ve O'nun makamını Tâc ed-Dîn Ebû'l-Ganâim'e verdi. Hâce Nizamülmülk, Hasan Sabbâh'ın emri ile 485h./1092m. senesi Ramazan ayında dinden çıkmış fedailer (fedâiyân-ı mülhid) tarafından Nihavend yakınlarında şehid edildi. Sultan da aynı yılın Şevvâl ayında Bağdad'da vefat etti. Bu konuda şair

11 “Askerî ıktâ nizamı Selçuklular devrinde gelişen önemli bir durumdur. **Selçuklu** sultanlarının arazi idaresinde yapmaya çalıştığı düzenlemeler sadece merkezî otoriteyi sağlamayı hedeflememiştir. **Selçuklular**, askerlerini ülkenin her tarafına dağıtarak toprağa bağlı bir ordu vücuda getirirken, devletin temelini teşkil eden bir kısım Türkmenlerin geçimini de temin ediyor ve memleketin imar ve idaresine de yeni bir yol buluyorlardı. **İktâ** sistemiyle devlet maaş ödemediği bir orduyu beslemekte, mühim bir Türkmen nüfusunu toprağa ve devlete bağlayarak iskân etmekte ve istihsalin artmasını, sağlamakta, halk ile hükümet arasında yeni askerî ve idarî bir kadro oluşturmakta idi. **Büyük Selçuklu Devletini** kuran unsurun, devletin devamı için de, askerî kuvvetin esas olması zarureti vardı. Fakat, bir taraftan devletin henüz baş dayanağı olan bu göçebelere yeni şartlara uydurmak için onları ananevi hayat tarzı ve hakimiyet telâkkisinden uzaklaştırmak, diğer taraftan da eski hayatın verdiği alışkanlık sebebiyle devam eden yağma ve çapul faaliyetlerine son vererek, devlete bağlı yerleşik bir unsur hâline getirmek gerekiyordu. İşte **Selçuklu** devrinde toprağa bağlı bir ordunun kurulması, yani göçebelere arazi tevzi etmek suretiyle, askerî ıktaların kuruluşu hadisesi bu ihtiyaç ve zaruretin askerî hedefler ile telifi, asker ve idareci unsurlar ile reaya arasındaki münasebet ve menfaatlerin ahenkleştirilmesi faaliyetinin neticesidir. Zira ananevî usullerle bir devletin kaim ve daim olması mümkün gözükmemektedir. Her nevi nizamsız siyasî ve iktisadî etkinliğin talihsizliği, uzun devirler sürdürülebilmesidir. Er ya da geç kaynaklar tükenecek ve hazıra dağ dayanmayacaktır. Bu bakımdan ancak tarım toplumuna ait bir nizamın tesisi ve bu yolla siyasî, iktisadî ve askerî gücün payidar olması mümkündür. Bu bakımdan yarı-göçebe kültürün yerine yerleşik ve üretime dayalı bir sisteme ihtiyaç duyulmuştur. Bu yolla hem yarı-göçebe hayata dayalı çevrelerin gücü elinden alınacak, hem de yeni nizamın askerlerine yeni gelir kaynakları sağlanacaktır. Bu bakımdan **askerî ıktâ** nizamıyla Türkler kendi çağlarına uymakta gösterdikleri bu başarıyla hem coğrafya hem de tarihe tutunma imkânını elde etmişlerdir.”, Osman Turan 1997, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, İstanbul, 309–131; Mustafa Demirci 2000, “İktâ”, *İslâm Ansiklopedisi (TDV)*, c.22, İstanbul, 43; Osman Turan 1993, “İktâ”, *İslâm Ansiklopedisi (MEB)*, c.5-II, İstanbul, 952; Osman Turan 1993, “Türkiye Selçuklularında Toprak Hukuku”, *Selçuklular ve İslâmiyet*, İstanbul, 69.

12 (1044–1123/1136). Astronom ve Matematikçi

Mevlana Muizzî (ö. 518-521h./1124-1127m.)¹³ şu beyitleri söylemiştir:

Pirin düsturu ile bir ayda Firdevs-i Berin'e (yüce cennete) gitti
Sultan da onun ardından az görülür şekilde ertesi ay öldü.
Allah'ın kahrı ansızın Sultan'ın aczini ortaya çıkardı.
Allah'ın kahrını gör, Sultan'ın aczine bak.

Sultan Melikşah 445h./1053m. senesi Cumâde'l-Evvelinde doğdu. Saltanatı 20 sene sürdü. Mezarı İsfahandadır.

Sultan Rükned-Dîn Ebû el-Muzaffer Berkyaruk b. Melikşah. Babasının veliahdı idi. Babasından sonra saltanat makamını aldı. Cömert ve iyi huylu bir hükümdar idi. Devrinde pek çok olay vuku buldu. Kardeşleri ve amcalarıyla savaşlar yaptı. Bunların çoğunda zaferi kazanan o idi. 489h./1095-7m. senesinde Horasan emirliğini kardeşi Sancar'a verdi. 12 yıl 8 ay padişahlıktan sonra 498h./1104m. senesinin Cumâde'l-Ahîr'inin 12sinde Burucerd'de vefat etti. 474h./1081 senesi Muharreminde İsfahan'da doğmuş idi.

Sultan Gıyâs ed-Dîn Ebû Şucâ' Muhammed (Tapar) b. Melikşah. Kardeşinden sonra sultan oldu. Adalet ve kanunlara riayetkârlıkla (dâd) tanınan, din ve diyanetiyle bilinen bir hükümdar idi. O devirde çok kuvvetlenmiş olan mülâhedeye¹⁴ karşı büyük gayret gösterdi. Gaza gayesi ile Hindistan'a gitti. Kâfirlerle savaşlar yaptı ve muzaffer oldu. 13 yıl hükümdarlıktan 24 Zi'l-Hicce 511h./1117m.'de vefat etti. Öleceği zaman şu beyitleri söylediği rivayet olunur:

-Nazım-
Cihangir kılıcın darbesi ve kale açan gürzle
Bedenim bana nasıl boyun eğdiyse cihan da bana öyle boyun eğdi
Tek el işareti ile nice ülkeyi aldım
Bir ayak darbesi nice hisarı fethettim
Ölüm hücum ettiğinde hiçbir şey fayda etmez
Beka Allah'ın bekası, Mülk Allah'ın mülkü.

13 "Selçuklular devrinde Fars edebiyatındaki gelişme hızlanmış, önemli şairler yetişmiştir. Ancak dildeki sadelik yerine, edebî sanatlarla süslü özentili bir deyiş moda olmuş, işitilmemiş mazmun bulmak merakı gittikçe yayılmıştır. Bu devrin başlıca şairleri: Nâsır-ı Hüsrev (ö.453h./1061m.), Katrân-ı Tebrizî (ö. 482h./1089m.'den sonra), Hekîm Senâ'î (ö.525h./1131m.), Mes'ûd-ı Sa'd-ı Selmân (ö. 525h./1131m.), Ezrâkî (ö. 524h./1130m.), Ebû'l-Ferc-i Rûmî(ö.529h./1134m.), Hayâm (ö.517h./1123m.), **Mu'izzî (ö. 542h./1147-1148m.)**, 'Amak-i Buharî (ö. Ö.543h./1148m.), Edîb Sâbir (ö. 546h./1151m.), Abdülvâsi' Cebelî (ö. 555h./1160m.), Süzenî (ö. 569h./1173-1174m.), Reşû'd-Dîn Vatvât (ö. 578h./1182-1183m.), Cemâlû'd-Dîn-i İsfahanî (ö. 588h./1192m.), Enverî (ö.587h./1191m.), Zahirü'd-Dîn Fâryâbî (ö.598h./1201m.), Hâkânî (ö.595h./1199m.)", Agâh Sırrı Levend 1988, Eski Türk Edebiyatı Tarihi, c.1, Ankara, 220; bkz. Ahmet Atilla Şentürk-Ahmet Kartal 2004, Eski Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul, 60.

14 Burada "mülâhade" yani dinsizler kelimesi ile kastedilen Hasan Sabbah taraftarlarıdır.

Sultan Muhammed'in doğumu 474h./1081m. senesinin Şaban'ındaydı.

Sultan Muizz ed-Dîn Ebû el-Hâris Sancar b. Melikşâh. Kardeşleri Berkyaruk ve Muhammed devirlerinde 20 (21?) yıl Horasan hâkimi idi. Onlardan sonra, Hita (Çin) ve Hoten'den Mısır ve Şam'a ve Hazar'dan Yemen'e kadar olan bölgelerin 44 (39?) yıl 4 ay sultan (sultan-ı selâtin-i cihân)'lığı onun tasarrufunda idi. On dokuz büyük savaş yaptı ve bunların on yedisinde muzaffer ve mansûr oldu. O, heybetli, vakarlı, kerem ve hayâ sahibi bir hükümdar idi. Halkına karşı son derece şefkatli olup giyinişinde çok gösterişli değildi. Yarım deri külah giyerdi. Daima tahtta otururdu. Saltanat özelliklerinden olan şeyleri ihmal etmezdi. Kardeşi Muhammed'in vefatından sonra Irak'a geldi. Kardeşinin çocuğu Mahmûd b. Muhammed onunla savaştı ve yenilip tekrar onun emri altına girdi. Affını diledi. Sultan Sancar ona iyi davrandı ve Şam ülkesini son sınırına kadar Irak'ı ona verdi. Sultan Safer'in beşinde 532h./1137(1141?)m. senesinde Maverâünnehir'de Gürhan ile savaştı ve yenilip Horasan'a geldi. Bu savaşta otuz bine yakın insan ölmüştü. —Böylece- Maverâünnehir Sultan (Sancar)'ın idaresinde çıktı. Sultan'ın eşi Terken Hatun, Emir Kumaç ve Ebû'l-Fazl Hâkim bu savaşta öğlen vakti esir düşmüşlerdi. Bir müddet sonra kurtuldular. Ferid ed-Dîn Kâtib o zaman şöyle dedi:

-Rubâî-

Ey Şahım! Kılıcın cihana düzen verdi

Senin kılıcın kırk yıl düşmanlardan oç aldı

Eğer (sana) kötü bir göz değdiyse o da kaderdendir.

Kehhalsiz (Göz Tabibi) ömür süren tek kişi Hüda'dır.

Sultan Sancar üç kez isyan eden nökeri ve nökerinin oğlu Harzemşah Atsız üzerine Horasan'a gitti. Son seferde 12 Muharrem 543h./1148m. tarihinde Perşembe Atsız boğun eğdiği için barış yapıldı. Onun devrinin sonlarında Oğuzlar Ceyhun nehrini geçtiler. Sultan birliklerinin zarar gördüğü Oğuzlarla savaş için harekete geçti. Oğuzların kadınları ve çocukları yanlarında bulunmaktaydı. Her hanenin bir menn¹⁵ gümüş (nukra¹⁶) vermesi şartıyla onların yalvarışları kabul edildi. Böylece Sultan onların suçlarını bağışlayacaktı. Sultan dönmek istemesine karşılık emirler Sultanı bırakmadılar. Oğuzlar ümitsizliğe düştüğü için savaşmak zorunda kaldılar ve can verdiler. Sultan'ı 548h./1153m. senesinde esir ettiler. Pek çok kişiyi şehid ettiler.

15 "Değişik bölgelerde ağırlığı değişmekte olan menn İran ve Küçük Asya'da 833g., Tebriz'de 3kg. dolayında, Diyarbakır'da 1860 g., Harput'ta 5.773 g., Mısırdaki 812.5 gr., Suriye'de 819 gr. ve nihayet 1 Selçuklu menn'i 977 gr. idi." Halil İnalçık, Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi , (Ter. Halil Berk-tay), c.1, İstanbul, 2000, s.445.

16 Gümüş ve kırmızı bakırdan eritilip kalıba dökülmüş alaşım olup, üçte iki nisbetinde gümüş ve üçte bir nisbetinde kırmızı bakır ihtiva eder. Bundan ed-Derâhim en-Nukra darb edilir.

Sultan dört yıl onların arasında kaldı. Daha sonra sultanın Oğuzların arasına karışmış olan memlûklerinden bir grup, sultanı gözetenleri kandırarak ava çıkma bahanesiyle Ceyhun kenarına geldiler ve Türmed (Türmez?) sınırına geldiler. Sultanı onların arasından çıkararak Türmed Kalesine getirdiler. Ömrünün sonlarına gelmiş olan Sultan buradan çıktı. Çok geçmeden üzüntüye kapılarak ölüm hastalığına yakalandı ve 26 Rebi'ü'l-Evvel 552h./1157m.'de vefat etti. Öldüğünde 72 yaşında idi. Şam'daki Sincar'da 25 Recep 479h./1086 senesinde doğmuştu. Saltanat süresi 42 (32?) yıldır. Onun devrinden sonra Selçuklu Devleti Horasandan bölündü. Kız kardeşinin oğlu Buğra Han neslinden gelen Mahmud Han b. Muhammed Han'ı Horasanda padişah yaptılar. Beş buçuk yıl orada hüküm sürdü. Sultan Sancar'ın gulamlarından olan Müeyyed Ayaba 557h./1161m. senesi Ramazan'ında ona isyan ederek onu ele geçirip gözüne mil çektirdi. Bundan sonra Horasan hükümdarlığı bazen Müeyyed Ayaba'nın bazen Harzemşahlara bazen ise Gurluların elinde kaldı.

Sultan Muğis ed-Dîn Ebû el-Kâsım Mahmûd b. Muhammed b. Melikşah.

Babasından sonra hükümdar oldu. 513h./1119m. senesinin başlarında Save yakınlarında Sultan Sancar ile savaştı; zafer Sultan Sancar'ın oldu. Bazı emirler araya girip barış sağlandı. Sultan Mahmud özür dilemek için Rey'e, Sultanın yanına, geldi. Mahmud bir ay burada kaldı ve bu süre zarfında Sultan Sancar'ın onunla ilgili düşünceleri düzeldi. Sultan Mahmud'a Irak'ı Anadolu (Rum) sınırı ve Şam'a kadar olan bölgeyi verdi. Bir süre sonra Sultan kız kardeşini onunla evlendirdi. Kardeşi Mesud iki defa onunla savaştı ve her defasında yenildi. Sultan Mahmud 16 yıl ve 2 ay hükümdarlık etti. Sureti ve sireti iyi bir hükümdar idi. Mizacı yumuşak ve sohbeti hoş idi. Hareketleri ölçülü idi. Güzel yazıları (hüsn-i hatt ve ibaret) ve sözleri toplamış idi. Kadınlara karşı alâkası ve yakınlığı vardı. Av kuşları ve eğitimli köpeklere ilgi duyardı. Denildiğine göre 400 fersenk av alanına sahip olup altın tasmalı ve altın işlemeli çullar içinde 400 tazi köpeği onun zincirlerine bağlıydı. Nahiv ilmi ve şiirden anlardı. İşlerin inceliği ve hesaplar konusuna hiçbir hükümdar onun kadar vâkıf değildi. 525h./1130m. senesi Şevval'inin 15inde Hemedan'da vefat etti. 499h./1105m. senesinde doğmuş idi. Ömrü 27 yıl idi.

Sultan Rûkn ed-Dîn Ebû el-Muzaffer Tuğrul b. Muhammed- Sultan Sancar'ın

emriyle üç yıl Irak, Mısır ve Şam sınırına kadar olan bölgede hükümdarlık yaptı. Adalet, siyaset bilirlilik, hayâ, cömertlik gibi sıfatlar taşıyordu. Cesur yaratılışlıydı. Düşük ahlâk ve sefahatten ise uzak idi. Hemedan'da 529h./1134m. senesi Muharrem ayında 25 yaşında vefat etti.

Sultan Gıyâs ed-Dîn Ebû el-Feth Mesûd b. Muhammed- Kardeşinden sonra

devletin başına geçti. O, görkem ve azamet sahibi, bağışlayıcı ve adil bir hükümdardı. Cesaret konusunda Selçuklu ailesinde onun gibisi yoktu; ki tek hamlede bir orduyu

yener ve bir kılıç darbesiyle öldürürdü. İyi huylu, zarif ve şakacı idi. Onun zamanında halk mutlu olup emniyet ve rahat içinde idi. Âlimleri sever, dervişlere karşı cömert davranırdı. Delilere ve kuşlara karşı yakınlığı vardı. Gösterişten uzak dururdu. Ava doymazdı. Savaşlarda kendisi dövüşür ve hamle yapardı. Asla arkasında zahire (para vs) bırakmazdı ve hazinesi genellikle boş olurdu. Ne zaman etraftan gelenler olsa onlara ihsanda bulunurdu. Kardeşiyle arasında savaşlar oldu ise de her zaman bu savaşları kazanandı. Onun zamanında Fars'ta Salgurlular ortaya çıkıp kendi adlarına saltanat kurdular. Sultan Mesud on sekiz buçuk yıl sultanlık yaptı. Ve 547h./1152m. senesi Recebinin ilk günü Hemedan yakınlarında vefat ettiğinde 45 yaşındaydı.

Sultan Muğis ed-Dîn Ebû el-Feth Melikşah b. Mahmûd b. Muhammed- Amcasından sonra hükümdarlığı ona verdiler. Cömert ve iyi huylu, şaka sever, av ve içkiye düşkün, eğlence, oyun ve zevke eğilimli idi. Emirlerle çok mal-mülk verirdi. Bir süre sonra dört aylık hükümdarlık etmişti ki emirler aleyhine ittifak edip ziyafet verdiği sırada baskın yaparak onu yakalayıp hapsedtiler. Bu olay 547h./1152m. senesinin Şevvâl ayında oldu. Hapisten kaçarak Huzistan'a gitti. Hakkında bilgi verilecek olan kardeşi Muhammed'in vefatından sonra Isfahan'a gidip hükümdar oldu. Bundan 16 gün sonra 555h./1160m. senesinin Rebîü'l-Evvel'inde vefat etti. Bu sırada 32 yaşında idi. Huzistan'da hükümdarlıktan sonraki süresi 8 aydı.

Sultan Gıyâs ed-Dîn Ebû Şucâ' Muhammed b. Mahmûd b. Muhammed b. Melikşah- Kardeşini hapsedtikleri vakit onu Huzistan'dan getirdiler ve hükümdarlığa geçti. Latif yaratılışlı bir hükümdar idi. Olgun bir aklı ve isabetli görüşleri vardı. Âlimleri ve fazılları severdi. Yedi sene hükümdarlık yaptı. 554h./1159m. senesi Zi'l-Hicce'sinde vefat etti.

Sultan Muizz ed-Dîn Ebû el-Hâris Süleyman Şah b. Muhammed b. Melikşah- Birkaç gün sultanın kim olacağı hususunda meşveret eden emirler onun üzerinde ittifak ettiler. Onu Musul'dan getirmesi ve tahta oturtmaları için birini gönderdiler. –O- her gün işretle meşgul idi. Halktan uzaktı. Kendisi iyi huylu ve dost canlısı idi ama ikbali yoktu. Altı ay sonra emirler onu yakalayıp kaleye götürdüler. Saltanatı kardeşinin oğlu Sultan Arslan'a verdiler. 511h./1117m. Senesinin Recebinde doğmuş idi. 12 Rebîü'l-Evvel 556h./1161m.'de vefat etti.

Sultan Rûkn ed-Dîn Arslan b. Tuğrul b. Muhammed b. Melikşah-Güzel görünüşlü, iyi yaşayışlı, hayâ sahibi, rahmet ve bağışlayıcı bir padişah idi. Hiçbir dilenci ondan hayır sözünü duymamıştır. Hiçbir hizmetkâr ondan cefa ve zillet görmemiştir. İşlerde giren ve çıkandan, hazinenin durumundan ve vazifeler konusunda gafil, onları inlemede müsamahalı ve kolalık gösterici, in'amı seven, yenilikleri seven, yemesinde ve giymesinde çok gösterişli, şık ve renkli giyecekler, Hitaî elbiseler, ağır altın

işlemeliler onun zamanında kıymet kazanmıştı. Kendi elbiselerinden etrafındakilere her zaman bağışlardı. Onun eğlence meclislerinde asla fuş ve kabalık olmaz ve davetlilerine beğenilmeyecek hareketler yapmazdı. 15 yıl ve sekiz ay hükümdarlık yaptı. 571h./1175m. senesi Cumade'l-Ahire'sinin ortalarında vefat etti.

Sultan Muğis ed-Dîn Tuğrul b. Arslan b. Tuğrul b. Muhammed b. Melikşah- Babasından sonra hükümdar oldu. Güzel siması, şevketli sireti, latif yaratılışı vardı. Selçuklu ailesi içinde olgunluk, akıl, adalet, çeviklik, mızrak kullanma ve komutanlıkta mümtaz bir yerdendi. Her tür silahı kullanır ve eğlencede ise fazıllarla çeşitli konuları konuşurdu. Bu nazım onundur.-

-Rubâî-

Dün böylesine cana can katan bir kavuşma
Bugün böyle alemleri yakan bir ayrılık
Yazık ki ömrümün defterinde günler
Bir gün onu bir gün, bir gün bunu.

Rahmet üzerine olsun Şeyh Nizâmî Hüsrev ü Şirin kitabını onun adına yazmıştı. Onun devrinde 582h./1186m. senesi Şaban'ında yedi kuyruklu yıldız mizanın 3'üncü derecesinde bir dakika toplandılar. Müneccimlerin hava üçgeninde o ilk yaklaşma (kırân) idi. Cengiz Han zamanındaki Turan ve İran'a vaki katliam, yağma ve işgalin onun sonuçlarından olduğu söylenmektedir. Sultan Tuğrul yaklaşık yirmi yıl saltanat sürdü. 590h./1193m. senesi Rebiü'l-Ahir'inin sonlarında Harzemşahlar'dan Sultan Tekiş, Rey'de onunla savaşıp onu öldürdü ve kellesini Bağdad'a Halife'ye gönderdi. Cesedini ise ortada bıraktılar. Bir şair bu konuda şöyle demiş:

Aşağıdaki Rubâî'de Sultan'a aittir:

-Rubâî-

Bu dünyaya gelelim, yiyip içelim, salıp gezelim
Bağışlayalım, yiyelim, gamları anmayalım
Ne mal kalır, ne ev bark
Değil mi ki ömür kalmıyor, hiçbir şey kalmasın

-Rubâî-

Ey Şahım bugün cihanın mülkü gönül darlığıdır
Talihin tayini her zaman bir başka renktedir
Dün senin başından feleğe kadar bir gez idi
Bugün baştan ayağına kadar bir fersahtır.

Selçuklular Devleti Irak'ta kuruldu. Bu tarihten sonra Selçukluların diğer bir kolu yaklaşık 110 sene Anadolu'da (Rum) hükümdarlık ettiler.

KAYNAKLAR

- BEHÂR, Muhammed Takiyy-Mulûk eş-Şuarâ (1369). Sebkb Şinasî, C. 3, Tahran.
- HASANÎ, Ataullah (2002), "İran Kaynaklarında Osmanlı Haberleri", *İran ve Türkiye Arasındaki Tarihi ve Kültürel İlişkiler*, Ankara.
- NEFİSÎ, Said (1344), *Tarih-i Nazm u Nesr der İran ve der Zebân-ı Farsî*, C. 1, Tahran.
- SALİHÎ, Nasrullah (2000), "Kitabşinâsi-i Tavsif-i Menâbi' ve Mutûn-ı Tashih Şode-i Tarih-i Safevî der do dehe-i Ahir", *Kitab-ı Mâh Tarih ve Coğrafya*, 37-38.
- SEFÂ, Zebiullah (1364), *Tarih-i Edebiyat der İran*, C. 4, Tahran.
- SEVÂKIB, Cihânbaş (1380), *Tarihigârî 'Asr-ı Safevîyye ve Şinâht Menâbi' ve Me'hâz*, Şiraz.
- STOREY, C. A. (1362), *Edebiyat-ı Farsi ber Mebna-yi Telif-i Storey*, (Ter. Yahya Aryanpur-Sirus İzedi-Kerim Kişâverz-Ahmet Munzevi), C. 2, Tahran.
- TOGAN, Z. Velidî (1985), *Tarihte Usûl*, İstanbul.